

De Herverdeling van Krachten

Naam: Jochem Melis

Studienummer: 297510

Begeleider: Dr. M.M.S.K Sie

Adviseur: Prof. Dr. L.M. Huijjer

Leerstoelgroep: Praktische Filosofie

Opleiding: Voltijd Filosofie

Aantal woorden: 9113

Inhoudsopgave

Inleiding

p. 3 – 5

- 1.1: The Human Condition
- 1.2 Opbouw

Samenvattend

p. 6 – 18

- 2.1: De Vita Activa
 - 2.1.1: Arbeiden
 - 2.1.2: Werken
 - 2.1.3 Handelen
- 2.2: De Levenssferen
 - 2.2.1: De Private Sfeer
 - 2.2.2: De Publieke Sfeer
 - 2.2.3: De Maatschappelijke Sfeer
- 2.3: De Inleiding in de Moderniteit
 - 2.3.1 De Waarde van Bezit
 - 2.3.2 Wetenschap en Introspectie
 - 2.3.3 Vita Contemplativa en Homo Faber
 - 2.3.4 Het leven en *Animal laborans*
 - 2.3.5 De Consumptiemaatschappij en Arendts Kritiek
- 2.4 Het volgende hoofdstuk

Kritische Bespreking

p. 19 - 25

- 3.1: Kritische bespreking
- 3.2: Het handelen in de moderne tijd
 - 3.2.1: Herverdeling van krachten
 - 3.2.2: Consumptie en behoeftebevrediging
 - 3.2.3: Zingeving en de relevantie van het handelen

Conclusie

p. 26

- 4.1 Kort Samengevat
- 4.2 Perspectief

Literatuurlijst.

p. 27

Hoofdstuk 1 – Inleiding

'Wij worden geconfronteerd met het vooruitzicht van een maatschappij van arbeiders zonder arbeid, dat wil zeggen zonder de enige vorm van activiteit die er voor hen is overgebleven. Iets ergers kan men zich moeilijk voorstellen'

(Arendt, *The Human Condition*, pagina. 13¹)

1: The Human Condition.

In haar werk *The Human Condition* (hierna *THC*) analyseert Hannah Arendt het actieve menselijke leven door de eeuwen heen, vanaf de oude Grieken tot aan de moderne tijd. De *vita activa* is het centrale begrip in *THC*. Het is de Latijnse vertaling van Aristoteles' *bios politikos*, wat ruwweg staat voor een leven gewijd aan de publieke zaak. (p. 19) Arendt gebruikt het niet slechts in de letterlijke vertaling als het 'politieke leven', maar als een overkoepelend begrip om het actieve menselijke leven als zodanig aan te duiden. Het duidt geen dingen zoals het menselijke bestaan aan, maar activiteiten waar de mens op aarde mee bezig is. Ze onderscheidt drie hoofdactiviteiten: werken, produceren en handelen. Werken is het produceren van snel verderfelijke producten die bedoeld zijn snel geconsumeerd te worden; werken is het scheppen van een menselijk milieu door middel van de productie van duurzame spullen; handelen is hebben het intermenselijk contact en het is de manier om jezelf als persoon te onderscheiden in de wereld. Deze activiteiten beschouwt ze vervolgens vanuit vier levenssferen: het publieke, het private, het maatschappelijke en de privésfeer. Het publieke is de sfeer waarin men in het openbaar treedt; het private de thuis sfeer waar men zich bezig houdt met de noodzakelijkheden van leven zoals eten en seks; het maatschappelijke de moderne sfeer waarin we ruw gezegd allen functioneren als een groot gezin; de privésfeer de intieme sfeer waarin men zich kan terugtrekken uit de maatschappelijke sfeer.

In *THC* vertelt Arendt over de opmars van de mens als arbeider en de teloorgang van de handelende mens. Volgens Arendt stond ten tijde van de oude Grieken het handelen en contemplatie centraal, alsmede de ontwikkeling van de eigen persoon. In de moderne tijd is de arbeidende mens het ideaal van de samenleving. Een goed voorbeeld hiervan is het vak van de filosofie. Bij de Grieken stond het filosoferen in hoog aanzien; het hoogste leven was het

¹Arendt, H., (2009) *The Human Condition*, Amsterdam Nederland: Uitgeverij Boom

Oorspronkelijk: (1958) the University of Chicago. Vanaf nu slechts aangeduid met paginanummers.

beschouwende leven. Als je in onze tijd filosofie studeert is de eerste vraag die je toegeworpen krijgt: “wat kan je daarmee?” en “hoe ga je daarmee je geld verdienen?”. Volgens Arendt is er in het publieke leven nog maar weinig ruimte over om jezelf te onderscheiden van andere mensen. Er is er weinig plek voor zelfontwikkeling en ook aan het beschouwende leven lijkt weinig waarde te worden gehecht.

Arendts centrale claim is de verdwijning van het handelen uit onze maatschappij. Het handelen betekent in Arendts jargon het spreken met elkaar, het uiten van jezelf en het jezelf onderscheiden van de andere mensen. Volgens Arendt is het handelen datgene wat mensen tot mensen maakt en ons onderscheidt van dieren, mede omdat het door middel van een netwerk van relaties het ons een verhaal geeft, een geschiedenis. Omdat het arbeiden zo centraal is geworden, is het spreken met elkaar slechts geworden tot effectieve communicatie, in plaats van menselijke communicatie. Arendt vreest de teloorgang van het echte menselijke handelen en daarmee ook de mogelijkheid tot een geschiedenis.

2: Opbouw.

Deze thesis is opgedeeld in vier hoofdstukken; de Inleiding, de samenvatting, de kritiek en de conclusie. In het samenvattingshoofdstuk zal ik mij vooral concentreren op de hoofdstukken II en VI omdat ik deze beschouw als de belangrijkste stukken uit het werk. In dit hoofdstuk zal ik zelf weinig aan het woord zijn, maar slechts Arendt's woorden zo duidelijk mogelijk uit leggen en wat eigen invalshoeken belichten.

In hoofdstuk 3 geef ik een kritische analyse geven de belangrijkste punten van *THC* en zal ik mij concentreren op Arendt's notie van het handelen. Vanwege de diepgang en omvang van het complexe werk van Arendt en mijn beperkte ruimte zal ik mij ook hier moeten beperken tot een paar kanttekening die ik nodig vind te plaatsen bij Arendt.

Mijn eerste kanttekening betreft Arendts analyse over de rol van die het arbeiden inneemt in de moderne maatschappij. Ik zal beargumenteren dat arbeiden niet de enige overgebleven menselijke activiteit is. Dankzij een herverdeling van de arbeid over alle hoofden van de samenleving hebben we allemaal vrije tijd tot onze beschikking. Deze vrije tijd kunnen we invullen hoe wij dat zelf willen, ook door te handelen of te werken.

Mijn tweede kanttekening betreft het onderscheid tussen consumeren en behoeftebevrediging ; deze kunnen niet zomaar op gelijke voet met elkaar worden gesteld.

Daarnaast bespreek ik ook Arendt's concept van de duurzaamheid van producten en dat de consumptiemaatschappij zijn grenzen heeft.

Ten slotte ga ik na op welke wijze het handelen voor mij betekenisvol is. Zonder over een religieus of andere allesomvattend systeem te vertellen, zal ik beargumenteren dat het handelen, door middel zijn vermogen tot het scheppen van een netwerk van relaties, mogelijkheden biedt tot zingeving.

2 Samenvattend

2.1 De *vita activa*

Om te beginnen is het belangrijk om goed duidelijk te krijgen wat Arendt verstaat onder de '*vita activa*' en hoe ze dit begrip in drie categorieën onderverdeelt. De *vita activa* staat voor het actieve menselijke leven op aarde. Het staat tegenover het passieve beschouwende leven (*vita contemplativa*). Het actieve leven is datgene wat de mensen doen en dit 'doen' kan volgens Arendt worden ingedeeld in drie hoofdactiviteiten: arbeiden, werken en handelen. Laat me deze achtereenvolgens kort beschrijven.

2.1.1 Arbeiden

Arbeiden is de activiteit van de noodzakelijke instandhouding van de mens. Door middel van arbeid produceert de mens datgene wat nodig is om te overleven en de menselijke soort gaande te houden. Hierbij moet je vooral denken aan voedsel en drinken. Deze producten zijn altijd vluchtige en vergankelijke producten die binnen korte tijd weggroten en vergaan en zodoende altijd bedoeld om zo snel mogelijk geconsumeerd te worden. De producten voortkomend uit arbeid zijn geen duurzame producten, ze zijn er slechts tijdelijk, wat als consequentie heeft dat er constant opnieuw nieuwe producten moeten worden aangemaakt. Het productieproces is daarmee een proces waar geen einde aan komt, tenzij de mens zelf ten einde komt.

Arbeiden is de activiteit waar door de oude Grieken altijd op neer gekeken werd. Te arbeiden betekende gebonden te zijn aan het levensproces. Als arbeider kon je hierdoor niet deelnemen aan het publieke leven en was er geen mogelijkheid tot zelfontplooiing en algemene ontwikkeling. Arbeiden heeft tot aan de moderne tijd altijd onderaan de ladder gestaan als de laagste en meest basale menselijke activiteit. Het is de activiteit die ons het meest verbindt met de dieren.

2.1.2 Werken

Werken is de activiteit die correspondeert met de creatie van de kunstmatige wereld die we rond onszelf hebben geschapen. In tegenstelling tot arbeiden waar het product meteen geconsumeerd

wordt, creëert de werkende mens (*homo faber*) een duurzame wereld, waar de producten niet slechts verbruikt, maar gebruikt worden. De wereld geschapen door *homo faber* geeft de mens een behuizing en stabiliteit in de anders woeste wereld van de natuur. Het geeft ons een objectieve menselijke wereld waar onze creaties een constant en stabiel milieu bieden in een wereld in eindeloze beweging. Je moet hierbij denken aan het bouwen van huizen, kleding en meubels, maar ook kunstwerken en sieraden. Eigenlijk alles wat de mens maakt wat niet bedoeld is om op te eten of vluchtig te gebruiken.

Het materiaal waarmee deze objecten worden gemaakt is niet voorhanden zoals de vruchten van de bomen, het moet aan de natuur worden onttrokken. Daarmee bevat werken per definitie elementen van geweld. (p. 127) In tegenstelling tot de afmattende, nooit ophoudende arbeid van *animal laborans* (de arbeidende mens), zwoegend uit pure noodzaak, oefent *homo faber* geweld uit tegen de natuur waarin hij deze met zijn eigen kracht overwint.

“Het proces verdwijnt in het product, zoals Marx zei” (p. 129). In tegenstelling tot arbeid, waar het proces nooit op zal houden en waar ieder product gelijk weer geconsumeerd zal worden om de mogelijkheid te scheppen om het volgende product voort te brengen, is werken volledig gericht op het eindproduct. Het paradoxale hier ligt in het feit dat het eindproduct, wat een doel op zich is voor *homo faber*, altijd weer tot een middel wordt gemaakt. Wanneer je een stoel maakt is de stoel het einddoel, maar wanneer de stoel gemaakt is wordt het eerdere einddoel weer tot middel gemaakt, want de stoel is gemaakt om te gebruiken in de wereld.

2.1.3 Handelen

Handelen voltrekt zich rechtstreeks tussen mensen, het correspondeert met pluraliteit: het feit dat er op aarde geleefd wordt door mensen en niet door 'de mens' (p.15); het is de activiteit van het spreken met elkaar, van het intermenselijk contact. Logischerwijs is het handelen alleen mogelijk als er meerdere personen in het spel zijn. Een volledig alleenstaande mens is nog arbeidend voor te stellen, hij moet immers overleven. Zelfs werkend zou de eenzame mens als een demiurg zijn producten de wereld in brengen (p.28). Maar om te kunnen handelen zijn meerdere personen vereist, de net genoemde pluraliteit. Via het spreken, wat voor Arendt de voornaamste en meest betekenisvolle manier van handelen is, presenteren we ons in de wereld en worden, in plaats van slechts een levend wezen, een persoon, ofwel een unieke identiteit binnen de pluraliteit van de mensheid. Hoewel alle drie de activiteiten even hard nodig zijn voor het menselijk bestaan staat

het handelen toch op een hoger, of ander, niveau dan de andere twee. Het handelen is voor Arendt datgene wat ons mensen unieke wezens maakt en wat ons onderscheidt van de andere dieren op aarde.

Het handelen is volgens Arendt geworteld in de nataliteit, de geboorte van iets nieuws. Omdat mensen unieke wezens zijn, hebben zij de mogelijkheid iets nieuws in gang te zetten; iets wat nooit eerder is gebeurd, in de wereld te brengen. Dit impliceert dat er alles verwacht mag worden van de mens, ook het totaal onverwachte. Want wanneer een mens handelt kan hij een proces starten dat van tevoren onmogelijk te voorspellen is. Stel je voor dat ik tegen een meisje zeg dat ik van haar houd, heeft dit een bepaalde invloed op dit meisje, die daarna wellicht ook bepaalde andere dingen zegt tegen andere mensen erover, wat weer invloed heeft op andere relaties enz. Vanwege een netwerk van relaties waarvan je deel uitmaakt zal elke kleine uitspraak uiteindelijk een invloed kunnen hebben, direct of indirect op oneindig veel mensen en voor een oneindig lange tijd. Omdat elk handelen onverwachts kan zijn en zo goed als onomkeerbaar is, is het ook risicovol. Wat is gezegd, is gezegd en kan niet ongedaan worden gemaakt, in tegenstelling tot de acties van de arbeider en de werkman wiens daden teniet kunnen worden gedaan en wiens producten tot vormloze materie vernietigd kunnen worden. Mijn voorbeeld hierboven was een kleine gebeurtenis, maar het handelen kan natuurlijk ook tot nieuwe ideeën leiden en daarmee tot revoluties of zelfs nieuwe wereldordes.

De onvoorspelbare wereld van het handelen wordt volgens Arendt wel wat ingetoomd door de kracht van de vergeving en de belofte. Vergeving kan nodig zijn om eerder gemaakte fouten te herstellen en de vrede te herstellen die eerder mogelijk was verstoord, belofte kan nodig zijn om de onvoorspelbaarheid van het menselijk bestaan iets logischer te maken. Door beloftes te maken en zich hieraan te houden, neemt men een groot deel van de onvoorspelbaarheid weg.

Een ander belangrijk aspect van het handelen is dat het de mogelijkheid schept tot de herinnering. Herinneringen geven ons de mogelijkheid tot het maken van een geschiedenis. Dankzij de daad van het hervertellen kan een narratief gemaakt worden, waardoor de herinnering van belangrijke gebeurtenissen en grootse mensen (en diens grootse daden) intact kan blijven en zelfs prominenter kan worden gemaakt. De herinnering is natuurlijk afhankelijk van wat er geschreven en gezegd wordt over de persoon wiens leven beschreven wordt.

'(...) Elk levensverhaal, resultaat van handelen en spreken, onthult een handelende persoon, maar deze persoon is geen auteur of maker. Iemand is het verhaal begonnen en er het subject van in dubbele betekenis van het woord, namelijk degene die het speelt en ondergaat, maar niemand is

er de auteur van. (p.169)¹ Het vreemde lijkt hier dat de handelende persoon zelf niet de auteur is van zijn eigen levensverhaal. Het is echter minder vreemd als je bedenkt dat deze persoon de mogelijkheden tot weten ontbeert welke acties welke reacties ontlokken en daarmee dus ook niet kan weten welke van deze acties de beslissende zijn. De mogelijkheid tot de schepping van de geschiedenis en de herinnering van grootse daden en mensen is volgens Arendt zo belangrijk, omdat het het sterfelijke leven iets minder sterfelijk maakt. Ook al ben je fysiek niet meer aanwezig, dankzij grootse woorden en daden leef je verder door middel van de herinnering. Bij de Grieken was het de manier om deel uit te maken van het onsterfelijke universum, waar de mens in zijn arbeidende rol slechts opgaat als deel van de natuur. Als handelende persoon sta je als het ware boven de natuur en realiseer je je menselijke potentie tot semi-onsterfelijkheid.

2.2 De levenssferen.

2.2.1 De private sfeer

Een belangrijk thema in *THC* is het onderscheid tussen de publieke en de private sfeer. Arendt kijkt terug naar het oude Griekenland en beschrijft hoe belangrijk dit onderscheid was in de Griekse maatschappij. De private sfeer is de sfeer van het gezinsleven waar de heer des huizes de baas is over zijn gezin en zijn slavenhuishouding. Het gezinsleven is letterlijk afgesloten van het openbare leven, het speelt zich af achter de muren van het huis. Binnen de kringen van het gezin is er plaats voor de meest basale behoeften van de mens: eten, drinken en seks. Kortom, de noodzakelijke bezigheden voor de instandhouding van de diersoort mens. Vrijheid binnen de private sfeer is onmogelijk, zelfs voor de heer des huizes. Vrij zijn betekende "*heersen noch overheerst worden*"(p. 35) en alleen in de publieke sfeer was het mogelijk om onder gelijken te zijn. Alleen wanneer een gezinshoofd de macht had om zijn hofhouding te verlaten en in het openbaar treden werd hij als vrij beschouwd, hij was dan niet onderworpen aan de noodzakelijkheden van het bestaan of het gezag van een ander (p.35).

2.2.2 De publieke sfeer

De publieke sfeer speelt zich buitenshuis af in de *polis* waar politiek werd bedreven en openlijk werd gepraat. Publiek betekent dat wat in het openbaar verschijnt en dat wat door iedereen

gezien en gehoord kan worden (p.51). Arendt zegt dat voor ons de verschijning van een persoon pas echt gestalte krijgt als hij handelt. Slechts dan krijgt hij een ware werkelijkheid in de wereld in plaats van slechts in zijn eigen gedachtes die alleen voor hem toegankelijk zijn. Omdat het idee vrij abstract is en volgens Arendt zelf niet meer voorstelbaar in haar tijd, wil ik het in eigen woorden iets concreter uitleggen. Wat ik mij hierbij voorstel is dat mensen pas wanneer zij zich uitspreken een verhaal krijgen in de werkelijkheid van het netwerk der menselijke relaties. Wanneer iemand nooit in het openbaar treedt en zich niet uitspreekt, weet niemand diens gedachtes en diens meningen. Deze persoon heeft geen geschiedenis of verhaal binnen het 'discours' van de samenleving, hij is slechts lid van de diersoort mens, maar geen volwaardig lid van de mensen in een gemeenschap. Arendt zegt bijvoorbeeld ook dat een slaaf, die alleen een privéleven had, geen compleet menselijk wezen was (p.40).

Het publieke domein kan alleen bestaan dankzij de onderliggende krachten van het private domein waar de dingen zich afspelen die niet in het openbaar dienen te verschijnen. Slechts een vrij man kan deelnemen aan het publieke debat en zoals ik al eerder zei kon een man slechts vrij zijn wanneer hij bevrijd was van de noden van het leven. Toch, zegt Arendt, is het niet de bedoeling om alles te delen met iedereen, want alleen datgene wat van belang is voor het publiek doet ter zake (p.52-53).

Een laatste belangrijke notie aangaande het publieke domein is de zogenaamde onsterfelijkheid die mensen ermee kunnen bereiken. Een gemeenschap en diens verhalen, geschiedenis en toekomst overschrijdt een simpel mensenleven qua duur, maar de impact die één persoon in deze gemeenschap kan hebben is groot en zijn herinnering kan in principe voor altijd behouden worden. Denk aan mensen als Plato en Julius Ceasar die na meer dan 2000 jaar nog steeds herinnerend worden en door onze herinnering nog steeds doorleven, al is het niet meer lichamelijk.

2.2.3 De maatschappelijke sfeer

Aan het begin van de moderne tijd, die volgens Arendt ingeleid werd door een aantal grote gebeurtenissen, waaronder de onteigening van het volk (waarover meer in paragraaf 2.3), vervalt de scheiding tussen het publieke en het private domein steeds meer. Arendt noemt de nieuwe levenssfeer die in de moderne tijd opkomt 'het maatschappelijke'. Een van de fundamenteën van de Griekse samenleving, het gezin, kwam steeds minder centraal te staan (p.42). Of beter gezegd, het

concept 'gezin' evolueerde naar een heel nieuwe vorm. Het was alsof het gezin werd uitgerekt over de hele samenleving van een land, waardoor er één groot gezin ontstond. Denk ook aan de natie-staten waarin nationalistten het vaak over zuiver bloed hebben, alsof het allemaal één familie betreft. Één groot gezin per samenleving impliceert onder andere dat de scheidslijn tussen het private en publieke domein komt te vervallen. De hele natie is nu 'binnenshuis' en dus verschijnen de verborgen noden van het leven nu steeds meer in het openbaar. Denk maar aan de geldhuishouding, de economie, die het fundament van onze samenleving is geworden, terwijl het bij de Grieken een privé aangelegenheid was waar men zich binnenshuis mee bezig hield. Ook de activiteit van het arbeiden, de afmatting van het lichaam en de meest dierlijke vorm van menselijke activiteit, is nu in plaats van een noodzakelijk kwaad tot een maatschappelijk ideaal verworden. Maar daar zal ik dieper op in gaan in paragraaf 2.3.

In de private sfeer is er de pater familias, de heer des huizes, die de macht heeft binnen het gezin, maar vooral ook de mening uitdraagt die het gezin heeft. Hij droeg deze mening, en dus het verhaal van het gezin mee in het publiek en representeerde deze. Omdat er in de maatschappij niet zomaar één mening is, maar de mening van zoveel duizenden mensen, wordt er in de maatschappij een stelsel van gedragingen opgesteld. Dit impliceert onder andere dat het handelen tot een resolute halt wordt gebracht; er is immers slechts één verhaal van één groot gezin, er valt niemand meer te vinden om het mee te delen.

Een ander gevolg van de opkomst van de maatschappelijke sfeer is het conformisme dat de moderne tijd zo kenmerkt. In de maatschappij is het gewenst zo netjes mogelijk te leven, zo perfect mogelijk volgens de regels om op die manier de bevolking zo goed mogelijk in banen te leiden om zo productief mogelijk te zijn. De economie werd de eerste sociale wetenschap die de patronen van mensheid ging observeren met behulp van een nieuw fenomeen: de statistiek. Het opvallende van de statistiek is dat uitspattingen worden gerekend tot uitzonderingen die er niet toe doen. Datgene wat het leven bijzonder maakt wordt in de moderne tijd door de statistiek tenietgedaan. De uitzonderlijke dingen waar bij de oude Grieken het allemaal om draaide, de onsterfelijke verhalen en de grootse daden, vallen niet samen met statistische onderzoek, het wordt er uitgefilterd.

Jean-Jacques Rousseau is volgens Arendt de eerste die het domein van het intiem-persoonlijke ontdekte als een eigen levenssfeer. Hij biedt hiermee weerstand, niet tegen de annexatie van het private domein en het publieke door de maatschappij, maar tegen de vergiftiging van het spreekwoordelijke hart van de mensen, die vanwege het conformisme zijn

eigen intimiteit verloor. Een privéleven leiden is een intieme sfeer die voor de Grieken ondenkbaar en absurd was(p.40), maar in de moderne maatschappij steeds logischer werd. Het hart heeft geen aanwijsbare plek in de wereld, maar zij is ontegenzeggelijk aanwezig in de innerlijke conflicten en de moeite waarin de individuele mens zich thuis voelt in het monster van de maatschappij. In de tijden na Rousseau kwam het hart tot uiting in de enorme bloei van de intieme kunsten zoals de poëzie, de muziek en de roman. (p.41)

2.3 De inleiding in de moderniteit

Een groot gedeelte van *THC* besteed Arendt aan de opkomst van moderne tijd en hoezeer de wereld en onze blik op de wereld is veranderd. In haar hoofdstuk 'Wereldvervreemding' concentreert ze zich op drie gebeurtenissen die volgens haar het karakter van de moderne tijd hebben bepaald.

“De ontdekking van Amerika en de daarop volgende exploratie van de gehele aarde; de Kerkhervorming, die met de onteigening van kerkelijke en kloostergoederen de stoot gaf tot het tweeledig proces van individuele onteigening en cumulatie van maatschappelijke rijkdom; en de uitvinding van de telescoop en het tot ontwikkeling komen van een nieuwe wetenschap, die de aardse natuur ziet vanuit de gezichtshoek van de kosmos”(p. 230).

De ontdekking van Amerika heeft als gevolg gehad dat de wereld uiteindelijk rondgevaren kon worden en deze nu gereduceerd kon worden tot slechts een bol met een eindige omvang. Hoewel er dus meer gebied bekend was, betekende het in relatieve zin toch een inkrimping van de wereld die we kenden. Toen daarna ook nog de aarde om de zon heen scheen te draaien en uiteindelijk de zon ook maar een van de vele sterren in een oneindig groot heelal bleek te zijn, verschrompelde onze aarde en onze kijk op onszelf nog verder ineen. Op de twee andere gebeurtenissen zal ik in de komende paragrafen dieper in gaan.

2.3.1 De waarde van bezit

'Bezet' en 'rijkdom' zijn twee belangrijke thema's in *THC*. In het hoofdstuk '*Het private domein*:

bezit' legt Arendt het belangrijke verschil uit tussen beide. Bezit, zegt Arendt, werd voor het aanbreken van de moderne tijd als iets heiligs beschouwd (p. 62). Het was een eigen stukje grond op de aarde, een eigen stukje wereld. Het werd overgedragen aan je erfgenamen en behoorde bij jou en jouw bloedverwanten. Het is een vooral een duurzaam gegeven in de wereld en het biedt hierdoor een houvast en een wereldgerichtheid. Omdat je een eigen stukje aarde bezit ben je gebonden aan de wereld. Hoewel bezit vaak gepaard gaat met rijkdom is dit niet per definitie het geval. Je kan ook een huis bezitten, maar geen geld hebben en andersom. Waar bezit vast is, is rijkdom vluchtig. Het geld wat je hebt kan allemaal weer uitgegeven worden en in onze kapitalistische samenleving is dat ook wat er verwacht wordt (Geld moet altijd rollen). In de oudheid werd rijkdom niet als een deugd ervaren, maar als de mogelijkheid om jezelf los te kunnen maken van de noden van het leven (het arbeiden) en zo deel te kunnen nemen aan de publieke sfeer. Het betekende de middelen hebben om in je levensonderhoud te voorzien (p. 64).

Met de kerkhervormingen en de daaruit voortkomende onteigening van het volk werd de heiligheid van bezit aangetast. Daar waar bezit een eigen stukje van deze wereld inhield waarin het private leven zonder schroom kon bestaan werd dit bezit afgenomen. De mens werd als het ware weer teruggeworpen in het diepe en raakte zijn vastigheid, zijn gerichtheid, in de wereld kwijt.

2.3.2 Wetenschap en introspectie

De meest invloedrijke gebeurtenis die de moderne tijd inluidde is volgens Arendt waarschijnlijk de uitvinding van de telescoop geweest, hoewel de ontdekking aanvankelijk vrijwel onopgemerkt bleef voor het grote publiek. De telescoop is het eerste zuiver wetenschappelijke instrument gemaakt door mensenhanden (p. 231) en heeft het op verscheidene dingen veel invloed gehad. De theorieën van Copernicus e.a. waren nu niet alleen hypothetische modellen, maar konden zintuiglijk bevestigd worden. De aarde verloor daarmee definitief zijn plek als het centrum van het universum en werd, na eerst gereduceerd te zijn tot slechts een eindige bol, nu ook nog eens gereduceerd tot nietig hoopje modder ergens in de kosmos.

De Christelijke mens die zichzelf onsterfelijk achtte, werd als moderne mens niet alleen teruggeworpen op de wereld, maar op zichzelf (p. 235). Met de nieuwe wetenschap, die voortvloeide uit de ontdekkingen van de telescoop, werden zoveel ontdekkingen gedaan die onze zintuigen onmogelijk konden verklaren, maar die alleen geregistreerd konden worden door onze meetinstrumenten. Deze technologische vooruitgang resulteerde in een aantal verassende

gevolgen die het denken radicaal veranderde. Arendt schrijft op pagina 242 *“in plaats van objectieve eigenschappen te ontdekken vinden wij instrumenten, en in plaats van de natuur van het heelal te leren kennen vindt de mens – in de woorden van Heisenberg – slecht zichzelf”*. Dit impliceert dat alles wat we ontdekken, slechts een ontdekking is binnen ons kader en dat we dat kader wel steeds verder uit kunnen breiden, maar dat we er altijd noodgedwongen in blijven zitten. We kunnen alleen dat kennen, wat wij zelf denken en wat wij zelf maken; en daar was Descartes. Als blijkt dat 'het zijn' niet overeenkomt met de verschijnselen en onze zintuigen ons misleiden, kunnen we niets meer als zeker aannemen, alles moet in twijfel worden getrokken. De filosofie en de wetenschap waren bij een splitsing in de weg aangekomen. De wetenschap ging via instrumenten het 'hoe' van de wereld ontdekken, de filosofie het 'hoe' van de mens, maar de vraag naar het 'waarom' was op een dood spoor gekomen, het 'Ding an Sich' viel immers niet te kennen.

2.3.3 Vita Contemplativa en Homo Faber

De filosofie is gaandeweg steeds meer van haar invloed in de maatschappij verloren aan de wetenschap dat in tegenstelling tot het denken, succes na succes boekte en steeds zich sneller ontwikkelde. Het beschouwende leven, de *vita contemplativa*, dat vanaf de oudheid door de eeuwen heen altijd als het ideaal werd ervaren, verloor veel van zijn zeggingskracht als bron voor kennis, nu een instrument ons dingen had getoond waar het pure denken alleen maar over had kunnen speculeren. De stuwende factor achter de nieuwe kennis was niet het pure schouwen geweest, maar het de praktische 'maken'. *“Om ergens zeker van te kunnen zijn moest men zekerheid scheppen, en om iets te weten te komen moest men iets doen”* (P. 270). Nieuwe kennis door actief onderzoek met behulp van een instrumentarium gecreëerd door *homo faber*. De experimenten die gedaan werden moesten tevens kunnen worden herhaald om ze te kunnen verifiëren.

Arendt presenteert deze nieuwe methode van kennis vergaring als een zege voor *homo faber*, het waren zijn instrumenten die de doorslaggevende stoot gaven tot de zegereeks van de wetenschappers. De vooruitgang in de technologie die uiteindelijk hand in hand met de wetenschap nieuwe hoogtes bereikte komt volledig op het conto van *homo faber* te staan. Maar zijn overwinning betekende paradoxaal genoeg ook zijn onmiddellijk verlies aan *animal laborans* toen de wetenschap zich ging richten op de processen van de natuur en het begrip 'proces' volledig in het centrum van de aandacht kwam te staan. Waar *homo faber* zich altijd met een

vooropgezet plan tot een einddoel begeeft, waar dit einddoel als heilig wordt gezien en het proces alleen maar een middel tot een doel is, wordt dit einddoel nu slechts een toevallig voorwerp dat het proces voort heeft gebracht. Ik zal hier dieper op in gaan in de volgende paragraaf.

De ontdekking van de telescoop heeft niet alleen tot de omkering van de beide *vita* geleid, het heeft tevens de mens een plaats laten innemen die zich buiten onze wereld bevindt: Arendt verwijst naar dit punt als 'het punt van Archimedes'. Het is het punt waarvan wij de aarde kunnen zien en waarvan de wereld steeds kleiner kon worden, tot het oneindig kleine, nietige puntje waarop wij ons begeven. (hfd 6, par 2) Vanuit dit punt gezien zijn de processen die de mensen ontketenen evengoed processen van de natuur. De fiets, de auto en het vliegtuig zouden gewoon worden gezien als de volgende stap in de evolutie van de processen op onze aarde. Er is uiteindelijk ook geen doel waar de mensheid en het heelal naar streeft of ook maar op afstevent, echter alleen een voortzetting van processen die nooit zullen stoppen tot het einde van het universum. In dit opzicht lijkt het wel op het leven van *animal laborans* waar de processen van de instandhouding van het leven ook pas op houden bij het uitsterven van de mens.

2.3.4 Het leven en *animal laborans*

Arendt vraagt zich af hoe het nou kan dat juist *animal laborans* de hoogste sport van de ladder van de menselijke activiteiten mag betreden (p. 293). Waarom is het belang van de instandhouding van de soort zo centraal komen te staan? Volgens Arendt is de rede hiervan dat de omkering binnen de *vita activa* zich voltrok binnen een christelijke context. De eerste herwaardering van het 'arbeiden' vond plaats toen de onsterfelijkheid van leven door de Christenen tot kernpunt van de Westerse samenleving was gemaakt (p. 296). In de oudheid was de wereld onsterfelijk geweest en de mens kon zich alleen potentieel onsterfelijk maken door middel van het politieke leven in de polis, via grootste daden. Bij het Christendom werd het individuele leven onsterfelijk, het leven op aarde was er slechts de eerste fase van. Dit had twee belangrijke implicaties voor de activiteiten binnen de *vita activa*. Ten eerste werd het handelen hier in diskrediet gebracht, want grootste daden met het doel van wereldse roem en potentiële onsterfelijkheid zijn niets meer dan ijdeluiterij. Het leven is immers onsterfelijker dan de aarde, waarom zou je nog vergankelijke roem nastreven (p. 296). Ten tweede werd er niet meer zo neergekeken op het arbeiden sinds de instandhouding van het leven zo belangrijk was geworden en omdat de arbeider of de slaaf niet meer verweten kon worden dat hij beter zelfmoord had kunnen plegen; dat was immers bij de Grieken eervoller dan

leven in schaamte, maar bij de Christenen de grootste zonde waardoor een Christelijke begrafenis ontzegd werd (p. 296).

Na de secularisatie van de moderne tijd is 'het leven', en niet 'de wereld', het hoogste goed voor de mens gebleven. Dit komt volgens Arendt omdat het voor ons geworden is tot een vanzelfsprekende waarheid (p.298). Zelfs al is de onsterfelijkheid van leven niet meer een van de fundamenteën van de samenleving en leven wij niet meer in een Christelijke samenleving.

“Het enige wat nu nog in potentie onsterfelijk kon zijn, even onsterfelijk als de staat in de Oudheid en als het individuele leven in de Middeleeuwen, was het leven zelf, dat wil zeggen het mogelijk eeuwigdurende levensproces van de diersoort mens” (p. 300).

Hierboven verklaart Arendt hoe *animal laborans* de overwinning heeft kunnen opeisen als de belangrijkste activiteit van ons bestaan. De gesocialiseerde samenleving is een maatschappijvorm die volledig gericht is op wat goed is voor de gehele mens, dus voor iedereen (p. 301). En het enige dat belangrijk kan zijn is het blijven leven; de instandhouding van de soort. Arendt meent dat hiermee de laatste sporen van handelen in onze maatschappij werden uitgewist nu elke vorm van eigenbelang geen nut meer bezat (p. 301).

2.3.5 De Consumptiemaatschappij en Arendt's Kritiek

Wat nu overblijft is de mens als een wezen dat onophoudelijk doorgaat met het maken van instrumenten om zijn enige activiteit zo gemakkelijk mogelijk te maken en die zich laat meevoeren in de stroom van zijn eigen massa. Arendt haalt een wetenschapper aan die stelt dat als aliens ons zouden bekijken vanaf een heel ver punt, deze zouden zien dat onze huidige activiteiten slechts processen zijn. 'De moderne apparaten zijn slechts nieuw gevormde stalen schubben rond ons lichaam waarmee het proces van evolutie op aarde simpelweg zijn weg vervolgt.' (p. 302) De gesocialiseerde maatschappij vraagt slechts een automatisch functioneren en de mensen vervullen deze taak, alsof we een maatschappij van mieren zijn; ze komen tot leven, voeren hun taken uit en sterven weer af. De mens is in een vicieuze cirkel beland van arbeiden en consumeren, want het is niet meer duidelijk of de mens consumeert om te blijven arbeiden, of arbeid om te consumeren. Het is men alleen nog maar te doen om de behoeftebevrediging (p. 121). Arendt verwoordt dit zelf

treffend aan het begin van haar werk:

'Zelfs presidenten, koningen en eerste ministers beschouwen hun ambt als een voor het functioneren van de maatschappij noodzakelijke taak, en onder de intellectuelen zijn het nog slechts enkele individuele figuren, die wat zij doen beschouwen in termen van werk en niet in termen van een middel van bestaan'(p. 13).

Arendt spreekt in het hoofdstuk 'Een maatschappij van consumenten' duidelijk haar onvrede uit over de consumptiemaatschappij. Door de vooruitgang van de technologie is het arbeiden ons makkelijker gemaakt en kost het steeds minder pijn. Ook kost het steeds minder tijd waardoor we steeds meer vrije tijd over hebben. Dit is waar Arendt bang voor is, ze noemt het zelfs *'het ernstige maatschappelijke probleem van de vrije tijd.'* (Arendt p. 120). Ze is bang voor de oneindige versnelling van het consumeren, waarbij steeds productievere machines het levensritme steeds maar versnellen en waarbij de consumptie vernietigende vormen aanneemt. Het enige waar *animal laborans* zijn vrije tijd voor gebruikt is het consumeren, en hoe meer vrije tijd hij heeft des te onverzadelijker hij wordt. (p. 121). Het enige wat er straks misschien rest voor de mensheid is een oneindig proces van verspilling waarbij geen enkele duurzaamheid meer aanwezig is, slechts de machine der mensheid die zonder doel voortraast.

2.4 Het volgende hoofdstuk

In *The Human Condition* pleit Arendt voor het eerherstel van het publieke domein, de duurzaamheid van de wereld en vooral voor het handelen waarmee de mensen zich kunnen onderscheiden. De processen van arbeiden en consumptie malen maar op een steeds hoger tempo terwijl de wereld hiermee volgens Arendt leeg is geworden zonder doel en zonder betekenis en zin. Het werkelijke handelen lijkt nog slechts voorbehouden aan wetenschappers, die via het handelen ingrijpen in de natuur in plaats van binnen de menselijke netwerken. Ze zetten daarmee wel iets nieuws in gang maar het handelen krijgt een totaal ander karakter en de

mogelijkheid tot het creëren van een geschiedenis binnen menselijke relaties gaat verloren (p. 304).

In het volgende hoofdstuk zal ik een aantal van de zojuist besproken analyses van Arendt bekritisieren. Het feit dat Arendt het handelen ziet als de belangrijkste menselijke activiteit in plaats van het denken vind ik een originele invalshoek en ik ben het hier ook mee eens. Ik zal beargumenteren dat het handelen inderdaad de basis kan vormen voor zingeving aan het leven. Ik zal echter ook beargumenteren dat zingeving niet alleen door het handelen te bereiken is zoals ze zegt op pagina 304. Daarnaast denk ik ook dat het begrip 'behoeftebevrediging' door Arendt niet voldoende onderscheiden wordt van 'consumptie' en 'verbruik'. Heel veel zaken kunnen begrepen worden als het bevredigen van behoeftes, waaronder ook het werken en het handelen.

Omdat ik mijn thesis 54 jaar na *THC* schrijf heb ik de mogelijkheid de huidige wereld te vergelijken met de wereld die Arendt voor ogen had en zie ik dat de monsterlijke consumptiemaatschappij er niet gekomen is, of in ieder geval niet op de manier die Arendt zou hebben gedacht, al is onze maatschappij natuurlijk wel enorm op consumptie gericht.

3 Kritische Bespreking

'Het is allerm minst ondenkbaar dat de moderne tijd – die is begonnen met zo'n ongeëvenaarde en veelbelovende explosie van menselijke activiteit – nog eens zal eindigen in de meest steriele passiviteit die de geschiedenis ooit heeft gekend'. (p. 302)

3.1 Kritische bespreking

Hannah Arendt schetst in *The human condition* een somber beeld van de mensheid en diens toekomst. Was er in het begin van de moderne tijd, tijdens de romantiek nog zo'n explosie van kunst en filosofie waar te nemen, dan was dat ten tijde van het schrijven van *THC* behoorlijk afgenomen. Arendt beschrijft hoe de menselijke activiteiten zich in de moderne tijd slechts beperken tot de noodzakelijkheden van het leven en hoe het handelen en werken slechts nog bestaan in functie van het alomvattende arbeiden.

Volgens Arendt is er in de moderne gesocialiseerde maatschappij geen ruimte meer om het eigenbelang voorop te stellen. Ik gebruik hier eigenbelang niet op de manier van jezelf egoïstisch opstellen in het leven, maar op de manier van jezelf presteren in de wereld. De focus ligt niet meer op het spreken met elkaar om via deze wijze jezelf uit te spreken, jouw verhaal te doen, maar ligt op efficiënte communicatie. Het wordt als belangrijker gezien jezelf nuttig te maken als arbeidend lid van de samenleving dan jezelf uit te spreken en om de mogelijkheden scheppen om iets unieks te kunnen doen. Dit wordt extra duidelijk wanneer Arendt meent dat het enige wat de maatschappij van haar leden vraagt een automatisch functioneren is (p.302). Je ondergaat je arbeidstijd om daarna je geld weer op te maken aan dezelfde dingen die je daarvoor hebt geproduceerd. Het handelen, maar ook het contemplatieve leven is ondergesneeuwd in de moderne maatschappij. De ontwikkeling van de eigen persoon is minder van belang. Er wordt naar gekeken alsof het geen productief doel heeft, want je had in diezelfde tijd ook kunnen arbeiden en iets nuttigs kunnen doen. Waar je bij de oude Grieken pas een volwaardig mens kon zijn als je een ontwikkeld mens was die zich uit kon spreken in het publieke leven (en die zich niet bezighield met de noodzakelijkheden van het leven), ben je in onze tijd pas een volwaardig mens als je deelneemt aan het noodzakelijke arbeidsproces. Wanneer je dit niet doet, ben je in de ogen van vele eigenlijk maar een nietsnut.

In deze kritische bespreking bespreek ik, ten eerste, Arendts theorie dat de activiteit van de arbeid zich tot meester der activiteiten heeft gekroond. Ik ben het hier grotendeels mee eens, maar wil er een kanttekening plaatsen. Ik denk dat het handelen en het werken er niet onder lijden. Ik zal beargumenteren dat de mogelijkheden voor het uitvoeren van deze activiteiten zijn toegenomen en toegankelijker zijn geworden voor alle lagen van de samenleving. Praktisch alle mensen nemen nu deel aan het arbeidsproces wat tot gevolg heeft dat iedereen daarnaast vrije tijd tot zijn beschikking heeft. In deze vrije tijd is men vrij te handelen.

Ten tweede bespreek ik Arendts neiging behoeftebevrediging en consumptie door elkaar heen te gebruiken. Ze stelt de begrippen op pagina 121 zelfs aan elkaar gelijk. Volgens mij is 'behoeftebevrediging' echter een veel ruimer begrip dan slechts consumeren. Waar consumeren vooral betrekking heeft op het opsouperen van vluchtige objecten (zoals voedsel), heeft behoeftebevrediging betrekking op veel meer zaken. Is niet alles wat een mens doet een vorm van behoeftebevrediging? Daarnaast bespreek ik ook Arendts notie van de duurzaamheid van de wereld en haar idee van de steeds sneller wordende productie. Omdat er alleen nog maar arbeiders zijn worden de producten steeds vluchtiger en zal er op een gegeven moment alles tot consumptie-artikel worden gereduceerd. Ik zal beargumenteren dat aan dit versnellingsproces een grens zit en dat er een 'minimale houdbaarheidsdatum' bestaat voor veel producten.

Ten slotte bespreek ik de relevantie van het handelen met betrekking tot de zingeving van het leven. Ik zal een persoonlijke aantekening maken hoe het handelen dankzij het vermogen tot het scheppen van netwerken van relaties zin kan geven aan een niet-religieuze visie op het leven. In een leeg universum waar wij irrelevante hoopjes atomen zijn geeft ons eigen relationele netwerk ons leven een doel en een zin, al is het slechts voor onszelf.

3.2 Het handelen in de moderne tijd

3.2.1. Herverdeling van krachten

In *THC* maakt Arendt duidelijk dat bij de oude Grieken een strikte verdeling van menselijke krachten werd gehandhaafd. De slaven werden gedwongen te zorgen voor de instandhouding van het leven, zodat een kleine elite vrij was om te leven zoals het ideaal van hun tijd voorschreef. In de moderne tijd zijn we volgens Arendt beroofd van deze vrijheid, omdat we allen zijn geworden tot arbeiders. Ik denk echter dat het beter is te spreken over een herverdeling van de krachten, die

heeft plaatsgevonden dankzij nieuwe verdelingen van de macht en dankzij nieuwe economische systemen. In plaats van dat alleen de elite vrij is en de slaven gedwongen zijn tot arbeid, is iedereen tegenwoordig in zekere zin gedwongen tot arbeid. Ik gebruik het begrip arbeid hier in de betekenis van het werken voor de kost en het voor jezelf zorgen voor een boterham op de plank. Dat is waar Arendt arbeid heen zag evolueren. Ze beweert dat we een maatschappij van loontrekkers zijn geworden en dat is mijns inziens terecht. Arendt beweert ook dat de maatschappij van loontrekkers van zijn leden 'louter automatisch functioneren'(p. 302) vraagt. Ook dit is naar mijn mening terecht, maar alleen als je het betreft op het arbeiden en het consumeren. Het automatisch functioneren is mijns inziens niet van toepassing op vrije tijd.

Omdat we de arbeid over alle hoofden van de bevolking hebben verdeeld hebben we nu ook allemaal vrije tijd ter beschikking en daarmee de mogelijkheid je eigenbelang voorop te stellen. Werken en handelen mogen dan niet meer de idealen van de samenleving zijn, ze zijn niet verdwenen. Dankzij de herverdeling van krachten is het handelen voor iedereen toegankelijk in plaats van alleen voor een kleine elite die zich los heeft kunnen maken van de noden van het leven. Het arbeiden is niet de enige overgebleven functie, maar het is voor de samenleving wel de enige noodzakelijke functie. In de vrije tijd is iedereen vrij zelf te besluiten wat hij gaat doen, of het nou handelen, arbeiden, werken of consumeren is. Dit wil echter niet zeggen dat mensen in hun vrije tijd persé gaan handelen of werken, er is slechts de mogelijkheid. 'Mogelijkheid' is een sleutelwoord van de herverdeling van krachten, want al hebben we alle mogelijke vrije tijd, wil dit niet zeggen dat we deze ook spenderen aan het handelen en onszelf uitspreken in de wereld.

Volgens Arendt is consumeren het enige dat we tijdens onze vrije tijd doen en hoe meer vrije tijd we hebben, hoe meer we consumeren. (Zie het citaat aan het begin van de volgende paragraaf ter illustratie, in deze paragraaf zal ik kritisch ingaan op deze bewering van Arendt.) Hoewel ze niet veel aandacht besteed aan het fenomeen 'vrije tijd' noemt ze het op pagina 120 'het ernstige probleem van de vrije tijd' en laat ze zich daarnaast kritisch uit over hobby's. Het wordt mij echter nooit helemaal duidelijk waarom ze zo negatief is over hobby's en vrije tijd. Het idee dat men in zijn vrije tijd alleen maar consumeert is mij vreemd. Hoewel er veel geconsumeerd wordt en onze samenleving steeds meer is ingesteld op luxeproducten die niets meer te maken hebben met het bevredigen van onze primaire levensbehoeftes, heb ik nog nooit een mens ontmoet die zijn vrije tijd slechts gebruikt voor consumptie. Vrije tijd wordt ook gebruikt om elkaar te ontmoeten, hobby's uit te voeren, je uit te spreken in het openbaar en iets nieuws in gang te zetten. Wanneer Arendt zegt dat het 'allerminst ondenkbaar is dat de moderne tijd nog eens zal

eindigen in de meest steriele passiviteit die de geschiedenis ooit heeft gekend'(p. 302) kan ik onze tijd daarmee niet identificeren.

3.2.2. Consumptie en behoeftebevrediging

Laat ik beginnen met een wat langer citaat.

“Het voorbeeld dat Marx hierbij voor ogen stond was ongetwijfeld het Athene van Pericles dat, in de toekomst geprojecteerd, dankzij de enorm verhoogde productiviteit van de arbeid dan niet meer op slaven zou behoeven te steunen, maar een werkelijkheid voor allen zou worden. Honderd jaar na Marx weten wij hoezeer hij zich hierin heeft vergist; zijn vrije tijd gebruikt animal laborans nooit voor iets anders dan consumptie, dat wil zeggen behoeftebevrediging, en hoe meer vrije tijd hij heeft, des te begeriger en onverzadelijker hij wordt. Dat deze begerigheid gecompliceerder en verfijnder wordt, zodat de consumptie niet langer beperkt blijft tot de noodzakelijke levensbehoeftes, maar zich integendeel voornamelijk richt op voor het leven overbodige dingen, verandert niets aan het karakter van deze maatschappij, maar houdt het ernstige gevaar in dat op den duur geen enkel tot de wereld behorend object er meer voor gevrijwaard zal zijn tot consumptieartikel te worden, en als zodanig te worden vernietigd”. (Arendt p. 121)

Deze uitspraak roept een aantal vragen op. In de eerste plaats wat de steeds snellere productie en consumptie inhouden voor de mensheid en of we inderdaad steeds meer en steeds sneller dingen verbruiken. Ten tweede of de begrippen 'consumeren' en 'behoeftebevrediging' wel op deze wijze aan elkaar gelijk gesteld kunnen worden en ten slotte of het kwalijk is dat we tegenwoordig zoveel consumeren. Kan het niet ook als iets positiefs worden gezien dat men steeds meer vrije tijd overheeft om zijn behoeftes te bevredigen, ook al zijn deze volgens Arendt blijkbaar onverzadelijker?

Arendt zegt dat we in eindeloos versnellend proces van arbeiden (maken) en consumeren (verbruiken) vast zijn komen te zitten, waar we op een gegeven moment geen duurzaam product meer zouden produceren, omdat alles meteen opgebruikt wordt (p. 121). Hier ben ik het niet mee eens. Het lijkt mij dat Arendt hier op basis van een tendens in haar tijd een te algemene conclusie trekt. Hoewel het best zo zou kunnen dat de wereld steeds meer gericht is op het verbruiken van

spullen, hebben een hoop spullen een minimale houdbaarheidsdatum. Een kast, een stoel of een flatgebouw gaan nog steeds jaren, decennia of zelfs eeuwen mee. Aan deze tendens zit uiteindelijk een plafond. De afgelopen jaren is het woord 'duurzaam' enorm in trek in de Westerse wereld en proberen steeds meer mensen zo evenwichtig met het milieu te leven, omdat het beseft er nu is dat het plafond van het verbruik van de aarde binnenkort bereikt zal worden. Natuurlijk heeft Arendt haar boek in de jaren '50 geschreven en heb ik gezien hoe de menselijke attitude aan het veranderen is terwijl de huidige maatschappelijke tendensen bij Arendt nog niet aanwezig waren. Ik denk echter dat Arendt hier te voorbarig is geweest en dat ze te grote conclusies heeft verbonden aan de steeds groter wordende productie en consumptie in haar tijd.

In *THC* geeft Arendt nergens een goede definitie van het woord consumeren, hoewel het toch een centraal begrip in haar betoog is. Ze gebruikt het voornamelijk als synoniem van het woord 'verbruiken', maar gebruikt het in het bovenstaande citaat ook als 'behoeftebevrediging'. Volgens Arendt gebruikt de moderne mens zijn vrije tijd voor niets anders dan deze behoeftebevrediging, waardoor we inderdaad slechts arbeiders en consumenten zijn; twee begrippen die zoals we gezien hebben volgens Arendt praktisch inwisselbaar zijn p. 116). Maar kunnen we consumeren en behoeftebevrediging wel zo probleemloos aan elkaar gelijk stellen als Arendt hier doet? Ik denk van niet; behoeftebevrediging is namelijk een veel ruimer begrip, waar praktisch iedere menselijke activiteit onder kan vallen.

Om Arendts driedeling van activiteiten voor een moment los te laten en een nieuwe, iets verschillende indeling te maken, die meer gegrond is in de moderne tijd, kan je een tweetal categorieën van activiteiten onderscheiden: arbeiden en het bevredigen van behoeftes. Met het arbeiden verdienen we geld om onszelf in leven te houden. Volgens Arendt draait het arbeiden tegenwoordig niet meer om het vervullen van de primaire levensbehoeftes, maar om het verdienen van de kost; we zijn een maatschappij van loontrekkers geworden in plaats van arbeiders (p. 302). Met het overschot van het geld bevredigen we onze andere behoeftes niet die niet vallen onder de primaire soort. Deze andere behoeftes kunnen heel breed worden opgevat. Het werken en het handelen kunnen ook onder de bevrediging van behoeftes geschaard worden. Wat is immers het fundamentele verschil tussen het eten van een stuk taart, het beoefenen van een sport, een kunstwerk maken of een abstracte filosofische discussie hebben met een aantal mensen. Geen van deze behoeftes zijn in essentie nodig om te overleven, maar ze kunnen het leven waarde en een doel geven. Een menselijk leven dat alleen bestaat uit overleven is voor velen geen volwaardig leven, omdat het slechts overleven is, zonder invulling. We hebben ook andere

behoefte, zoals kwalitatieve tijdsinvulling en zingeving zoals sporten en filosoferen.

Uiteindelijk kan je de verschillende soorten behoeftebevrediging alsnog in een hiërarchische orde opstellen en het handelen of het filosoferen boven het eten van een stuk taart zetten. Arendt verklaart het handelen als hoogste menselijke activiteit en ik deel deze mening. In de volgende paragraaf zal ik laten zien hoe het handelen de mogelijkheid tot zingeving schept zonder een religieus of overstijgend verhaal te verkondigen.

3.2.3. Zingeving en de relevantie van het handelen

Op pagina 304 beweert Arendt dat bij het handelen, met het vermogen verhalen voort te brengen en geschiedenis te vormen, de ware bron ontspringt dat het menselijk bestaan zin geeft. Het handelen geeft ons niet alleen als uniek persoon een verhaal, maar ook als gehele mensheid. Ik vind dit zelf het sterkste en meest interessante punt uit *THC*. Voor mij persoonlijk denk ik dat de wereld alleen zin kan hebben binnen een netwerk van relaties. Vooral als je de wereld bekijkt vanuit een standpunt waar de wereld geen metafysische eigenschappen heeft, waarin ikzelf geloof. In een universum waar wij mensen alleen maar een paar nietszeggende wezens zijn op een nietszeggende bol met materie betekenen onze levens vrijwel niets. Überhaupt de hele notie van 'iets betekenen' of 'leven' zijn maar menselijke ontdekkingen en ideeën die niets te betekenen hebben in het bestaan van het universum. Uiteindelijk heeft niets wat je doet ook maar enige zin; er is niets voor de geboorte, niets na de dood en nadat de aarde over enkele miljarden jaren zal vergaan en uiteindelijk het universum, wat maakt jouw leven dan nog uit?

Het handelen kan een manier zijn om toch zin te geven aan het leven, het geeft in ieder geval zin aan mijn leven en ik geloof dat het ook zin kan geven aan de levens van vele andere mensen. Ik kan echter niet voor andere mensen en hoe zij hun leven zinvol vinden. Of iemand zijn leven als zinvol beschouwt vanwege het handelen, het geloven in god, het eten van een banaan of simpelweg te bestaan is niet aan mij om te bekritisieren; objectieve zingeving is onmogelijk of onmogelijk te kennen.

Het handelen kan voor mij zin aan leven geven omdat het intersubjectiviteit schept via het netwerk der menselijke relaties. Irrelevante zaken voor het universum zijn binnen dit netwerk volkomen relevant en vinden een basis in een bestaande wereld, geschapen door mensen. Het handelen schept een eigen, puur menselijke wereld waarin we met zijn alle mensen kunnen zijn en waar onze acties zin kunnen hebben. Dit impliceert dat het handelen de mogelijkheid tot

menselijke zingeving scheidt, maar ook dat deze zingeving verder op allerlei manieren ingevuld kan worden. Ook door middel van werken of arbeiden kan je leven zin geven, juist vanwege de conditie van de pluraliteit. We zijn allen andere mensen en hebben allemaal verschillende behoeftes die via allerlei wegen ingevuld worden.

Hoofdstuk 4 – Conclusie

In mijn thesis heb ik een aantal kanttekeningen geplaatst bij Arendt met betrekking tot de betekenis, waardering en relevantie van het handelen. In deze conclusie wil ik mijn punten nog kort op een rijtje zetten.

4.1 Kort samengevat

Dankzij een herverdeling van arbeid onder de mensheid is iedereen in onze samenleving geworden tot een arbeider. Daartegenover staat dat iedereen nu ook de mogelijkheid heeft in zijn vrije tijd te handelen of te werken.

In *THC* stelt Arendt consumeren gelijk aan behoeftebevrediging. Consumeren is echter slechts gebruiken of verbruiken terwijl behoeftebevrediging een veel ruimer begrip is. Het handelen kan bijvoorbeeld ook een vorm van behoeftebevrediging zijn. Door middel van het bevredigen van meer behoeftes dan de primaire soort (eten, drinken, slapen) kan je het leven meer inhoud en waarde geven.

Volgens Arendt is het handelen de ware bron van waaruit zingeving ontspringt. Ik ben het hier mee eens, maar denk dat je over andere mensen niet kan zeggen of hun leven zinvol is geweest of wat de kwalificaties zijn voor zingeving. Het is een volledig subjectief begrip.

Ik besloot mijn derde hoofdstuk op een persoonlijke noot, namelijk dat voor mij het handelen wel de mogelijkheid tot zingeving vind. Het handelen schept een netwerk van relaties waaruit een intersubjectief universum kan ontstaan. Binnen dit universum kan ik een betekenis geven aan mijn leven. Binnen deze intersubjectiviteit is het opeens van groot belang wanneer ik de Tour De France win hoewel het voor het bestaan van het universum niets uitmaakt.

4.2 Perspectief

Hoewel ik mijn thesis een dikke 50 jaar na het uitkomen van *THC* heb geschreven, is haar werk ook vanuit de hedendaagse wereld bekeken nog begrijpelijk. Haar thema's zijn namelijk niet tijdsgebonden en slaan meer op een grotere geschiedenis van de mensheid dan slechts op de tijd waarin Arendt leeft. Toch schemert de tijdsgeest waarin Arendt haar werk schreef door, wanneer ze praat over de gevaarlijke opkomst van massaproductie en wanneer ze in de inleiding schets dat

we de aarde verloochenen door naar de maan te gaan. In de tussenliggende jaren is er natuurlijk veel gebeurd in de Westerse wereld. Vooral in de jaren '60 brak de toen jonge generatie met de tradities van weleer en creëerde op die wijze een nieuwe basis voor onze cultuur. Een basis waar jezelf uitspreken een stuk centraler kwam te staan dan in de dagen waarin *THC* uitkwam. Hierop had Arendt natuurlijk niet op kunnen anticiperen. Zij zag waarschijnlijk in de jaren '50 meer een wereld waarin het gewenst was om jezelf zo veel mogelijk te conformeren aan het gezag en de algemene heersende normen. De jaren '60 waarin door de jeugd tegen dit conformisme werd gevochten, gaven ons daarna een samenleving waarin het individu centraler kwam te staan en waar het gewenst is op een bepaalde manier anders te zijn; jezelf te onderscheiden.

Literatuur

Arendt, H., (2009) *The Human Condition*, Amsterdam Nederland: Uitgeverij Boom
Oorspronkelijk: (1958) the University of Chicago.